Cite: Maidanik, I. P. (2020). The Influence of Employment Abroad on Childbearing Behaviour of Return Migrants. *Demography and Social Economy*, 4 (42), 41-55.

УДК 314.74 (314.38)
JEL CLASSIFICATION: J61, J13

І. П. МАЙДАНІК, канд. соціол. наук, старш. наук. співроб., старш. наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: Sulamif@online.ua
ORCID 0000-0003-0422-1364

ВПЛИВ ЗАКОРДОННОГО ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ НА ОСОБЛИВОСТІ ДІТОРОДНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗВОРОТНИХ МІГРАНТІВ

Мета статті — дослідити вплив тимчасового працевлаштування за кордоном на дітородну активність зворотних мігрантів із України. Новизна дослідження полягає у визначенні ефекту досвіду міжнародної міграції на репродуктивну поведінку зворотних мігрантів, з'ясуванні впливу наявності та кількості суродженців на дітонародження. Основні застосовані методи: порівняння, групування, стандартизація показників. Емпіричною базою слугували результати вибіркового дослідження, виконаного у рамках проєкту ТЕМПЕР, у ході якого було опитано 736 осіб з досвідом працевлаштування в Італії або Польщі та 509 респондентів, що жодного разу не працювали за межами України. Установлено, що у середовищі зворотних мігрантів одна особа має у середньому 1,09 дитини, натомість серед немігрантів відповідний показник становив 1,26. Для уникнення впливу розбіжностей статево-вікової структури двох категорій респондентів розраховано вікові коефіцієнти середньої кількості дітей в однієї особи, а також проведено процедуру їх стандартизації. Стандартизований показник середньої кількості дітей у однієї жінки репродуктивного віку з групи зворотних мігрантів становить 1,10, що лише на 0,01 менше за значення фактичного індикатора. Жінки аналогічного віку, які жодного разу не працювали за кордоном, мали у середньому 1,41 дитини. Якби жінки дітородного віку із міграційним досвідом мали у середньому стільки ж дітей, скільки жінки немміграційної групи, загальна кількість дітей у цієї категорії осіб була б на 25 % більшою за фактичну. Виявлено наявність сумарного впливу освітніх рівнів обох батьків на середню кількість дітей: зворотні мігранти з вищою освітою, які мають шлюбного партнера з відповідним освітнім рівнем, мають у середньому 1,21 дитини; у шлюбних парах, де один з партнерів має вищу освіту, а інший — середню, відповідний показник становив 1,3; у випадку, коли обидва партнери мають дип-

ломи середнього рівня освіти, аналізований показник становить 1,62 (для мігрантів розраховані коефіцієнти складають 1,28; 1,57 та 1,76 відповідно).

Ключові слова: *трудова міграція, зворотня міграція, поверненці, народжуваність.*

Постановка проблеми та актуальність теми. Дослідження процесів народжуваності, смертності та міграцій складають основу демографічної науки. Глибинні експертні розвідки, що розгортаються у межах кожного з окреслених напрямів, необхідно доповнювати за рахунок виявлення їх взаємовпливу, оскільки відтворення населення у визначеному суспільстві здійснюється в результаті одночасної дії основних демографічних процесів у певній конфігурації інтенсивності кожного з них. Визначення впливу міжнародної міграції на дітородну активність не втрачає актуальності протягом багатьох десятиліть, про що свідчить наявність численних публікацій, присвячених цій тематиці. З останніх напрацювань варто згадати статтю К. Багавоса (Christos Bagavos) «Про багатогранний вплив міграції на народжуваність країн призначення: методологічні уявлення та сучасні дані для Європи, США та Австралії» [1], що побачила світ у другому півріччі 2019 року. Важливість аналізованої тематики для Європейського континенту підкреслено у праці Т. Соботки (Tomas Sobotka) [2]. Ряд статей ґрунтуються на аналізі національних контекстів досліджуваної проблематики, зокрема дослідження Дж. Робардса та А. Берінгтона (J. Robards, A. Berrington), сфокусоване на Великій Британії [3], а також статтю Е. Муссіно (Eleonora Mussino) та С. Строца (Salvatore Strozza), присвячену Італійській Республіці [4]. Спільною їхньою рисою є концентрація на процесах народжуваності у країнах призначення. Зазначений підхід домінує у міжнародному експертному середовищі, проте відомі і розвідки, спрямовані на зміни дітородної активності внаслідок міграцій у країнах походження, зокрема дослідження Д. Кліфорда (D. Clifford) щодо Таджикистану [5].

Вітчизняні демографи також активно долучаються до наукової розробки аналізованої тематики, зокрема у національній доповіді «Українське суспільство: міграційний вимір» [6] спеціальний розділ присвячено всебічному розгляду міграційного впливу на демографічні процеси та структури. Поглиблені дослідження ефекту міжнародних міграцій на народжуваність в Україні гальмуються відсутністю емпіричних даних, необхідних для такого аналізу. Їх можна зібрати у ході Всеукраїнського перепису населення, що вкотре доводить його критично важливе значення для соціально-демографічної сфери.

Необхідною умовою дослідження впливу міграцій на народжуваність є визначення конкретних міграційних потоків, вплив яких можна виміряти. Перебіг масштабних міжнародних міграцій сучасності тимчасово фактично призупинено через закриття державних кордонів більшості країн у результаті поширення гострої респіраторної хвороби *COVID*-19, спричи-

неної коронавірусом *SARS-CoV*-2. До цієї пандемії Україна входила у систему міжнародних міграцій як країна походження, призначення та транзиту. Після повного відкриття кордонів, що відбудеться за покращання епідеміологічної ситуації, наша країна, імовірно, збереже зазначені позиції у міграційних процесах, тому вивчення попереднього досвіду перебігу та взаємовпливу демографічних процесів залишиться актуальним і після пандемії.

Мета статті — дослідити вплив тимчасового працевлаштування за кордоном на дітородну активність зворотних мігрантів з України шляхом аналізування показників наявності та чисельності дітей у цієї категорії населення, і порівняння значень цих показників із відповідними індикаторами осіб, які не мають досвіду зовнішньої трудової міграції.

Новизна дослідження полягає у визначенні кількісного впливу закордонного працевлаштування на дітородну активність зворотних мігрантів, з'ясуванні ефекту наявності та кількості суродженців[1] на репродуктивну поведінку населення**.**

Методологія, методи дослідження і дані. Представлене дослідження ґрунтувалося на використанні ряду наукових методів. Групування застосовувалось для визначення особливостей аналізованої тематики за ознаками віку, статі, освіти, наявності досвіду закордонного працевлаштування, порівняння — для вивчення репродуктивної поведінки поверненців і немігрантів. Метод стандартизації показників дав змогу визначити вплив міграційного досвіду на чисельність дітей у зворотних мігранток фертильного віку.

Емпірична база цієї праці отримана у ході вибіркового дослідження, виконаного в рамках проєкту «Тимчасова проти постійної міграції» (ТЕМПЕР)[2]. Основний фокус обстеження був направлений на осіб, які здійснили міграції за кордон (в Італію або Польщу) впродовж 1996—2017 рр. і повернулися в Україну протягом 2000—2017 рр. Мінімальна тривалість перебування і працевлаштування опитаних за кордоном — два місяці. Враховуючи те, що переважна більшість українців, які працюють у

[1] Суродженці — діти, які мають спільних батьків; рідні брати та сестри певної особи.

[2] Проєкт «Тимчасова проти постійної міграції» (*Temporary versus permanent migration* (*TEMPER*)) виконано на замовлення Європейської комісії у межах Сьомої Рамкової програми Європейського Союзу (РП7). Наукову та адміністративну роботу у межах проєкту здійснювали представники консорціуму з дев'яти дослідницьких організацій, розташованих у семи країнах світу (Аргентині, Великій Британії, Іспанії, Італії, Румунії, Україні та Франції). Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи (ІДСД) НАН України був офіційним представником української сторони виконавчого колективу. Польовий етап емпіричного дослідження в Україні виконав центр «Соціальний моніторинг» на замовлення ІДСД НАН України. Строки виконання проєкту 01.03.2014—31.08.2018, польового етапу дослідження — грудень 2017 — липень 2018 рр.

країнах ЄС, походять із західних регіонів країни, дослідження охопило Львівську, Тернопільську, Івано-Франківську та Чернівецьку області, у кожній з яких для опитування було обрано обласний центр і три-чотири райони з населеними пунктами різних типів (місто, село, селище міського типу). Пошук респондентів із міграційним досвідом здійснено за допомогою методу снігової кулі.

Для порівняння життєвих траєкторій, поведінки та поглядів зворотних мігрантів із українським населенням вищенаведених регіонів, у ході проєкту було опитано також мешканців відповідних областей і населених пунктів, які не мають досвіду закордонного працевлаштування. Вибірку респондентів цієї групи здійснено відповідно до загального розподілу населення цільових областей за статтю, віком і типом поселення. Загалом у ході дослідження опитано 739 зворотних мігрантів з Італії та Польщі і 509 осіб без міграційного досвіду.

Дослідження охоплювало осіб віком 20—74 роки. Вибір респондентів такого віку визначений відповідно до завдань проєкту ТЕМПЕР, до переліку яких не входило виявлення взаємозв'язків між закордонним працевлаштуванням та дітородною активністю, проте отримана інформація дає змогу зробити низку важливих висновків у цій сфері. Особи, молодші за 20 років, були виключені з числа опитаних, оскільки ще не встигли набути достатнього трудового та міграційного досвіду, на що власне і були спрямовані основні дослідницькі зусилля виконавців проєкту. Проте вказана особливість вікового складу не є непереборною обставиною для використання отриманої інформації для виявлення взаємозв'язків між закордонним працевлаштуванням та народжуваністю, оскільки, згідно з даними Державної служби статистики України, у нашій країні лише незначна частка живонароджень припадає на матерів, молодших за 20 років: у 2018 р. цей показник становив 4,8 % [7, с. 103].

Виклад основного матеріалу. Тривала історія дослідження міграційних процесів і дітородної активності призвела до формулювання базових принципів, що пояснюють основні закономірності їх взаємовпливу. Міграційна селективність є первинним чинником, що обумовлює неоднаковий вплив народжуваності мігрантів різного типу та осіб, які не мають міграційного досвіду, на процеси відтворення населення певної країни [2, с. 234]. Представники різних міграційних груп відрізняються між собою за рядом соціально-демографічних показників (стать, вік, рівень освіти, дохід тощо), що обумовлюють їхню дітородну поведінку. Розгляд тематики, пов'язаної з процесами дітонародження, передбачає приділення особливої уваги категорії осіб репродуктивного віку, яким властива активніша міграційна поведінка, ніж старшому населенню. Ця особливість у вибірці дослідження ТЕМПЕР відображається як збільшення питомої ваги осіб відповідного віку серед поверненців (75,2 %, проти 67,5 % поміж немігрантів).

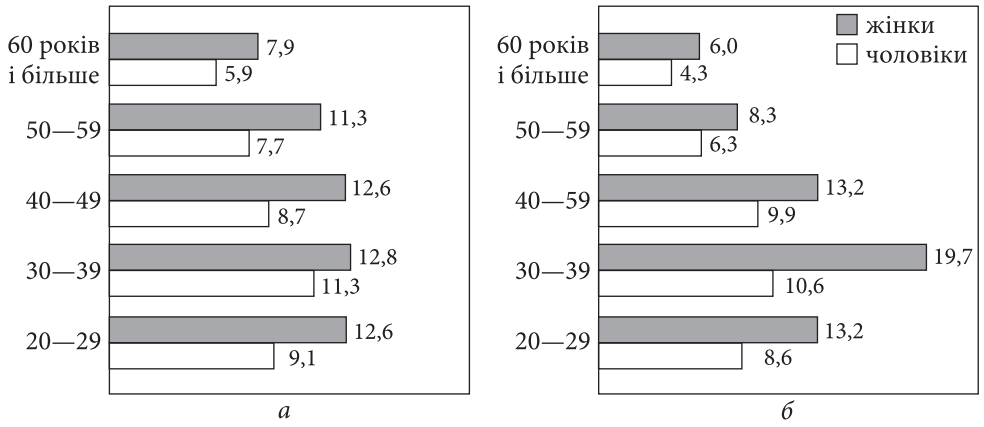

Рис. 1. Статево-демографічна піраміда: *а* — респондентів, які не мають досвіду закордонного працевлаштування, *б* — зворотних мігрантів, %
Джерело: побудовано автором на основі даних опитування ТЕМПЕР.

Зафіксоване збільшення частки осіб зазначеного віку є досить помірним, ураховуючи, що вибірка охоплювала осіб, які вже повернулися на батьківщину після закордонного працевлаштування, таким чином на момент виїзду за кордон та повернення вони були на декілька років молодшими. Населення старших вікових груп, яке перетнуло п'ятдесятирічну позначку, у вибірці частіше трапляється серед немігрантів (рис. 1).

Демографічні дослідження з народжуваності приділяють особливу увагу жінкам, ураховуючи їхню роль у процесах відтворення населення. Статевий розподіл обох підкатегорій респондентів, опитаних у ході проєкту ТЕМПЕР, показує кількісну перевагу жінок, що у вигляді відносних показників складає 60,3 % для зворотних мігрантів та 57,3 % для осіб, які не мають досвіду закордонного працевлаштування. Значення цього індикатора для опитаних останньої групи визначається загальним складом мешканців охоплених проєктом областей. Ситуація зі зворотними мігрантами відрізняється тим, що у генеральній сукупності більшість українців, які виїжджають на тимчасове працевлаштування за кордон, становлять чоловіки. Суттєво від інших країн призначення за статевим складом українських працівників відрізняється тільки Італійська Республіка, включення якої до дослідження ТЕМПЕР і обумовило підвищену частку жінок серед поверненців. Кожна третя жінка (32,7 %) з досвідом закордонного працевлаштування належала до вікової групи 30—39 років, кожна п'ята (21,8 %) — 20—29. Згідно з даними Державної служби статистики, середній вік матері на момент народження першої дитини на території, охопленій проєктом ТЕМПЕР, коливався у 2018 р. від 24,5 років у Чернівецькій та Івано-Франківській областях до 25,7 років у Львівській [7, с. 103]. Беручи до уваги, що дослідження виявляло досвід попереднього закордонного працевлашту-

вання, можна дійти висновку, що рішення стосовно виїзду за кордон та його реалізація для багатьох жінок збігаються у часі з періодом актуалізації материнства, характерним для регіону походження. В таких умовах жінки опиняються перед вибором, у якому трудова міграція може протиставлятись народженню дітей на певному життєвому етапі або загалом.

Опитування ТЕМПЕР зафіксувало вищу частку респондентів, які мали дітей, серед осіб, які жодного разу не виїжджали на закордонне працевлаштування (69,4 % у порівнянні з 64,5 % поміж поверненців). Суголосна цим даним інформація про середню кількість дітей у представників різних груп опитаних: для зворотних мігрантів цей показник становить 1,09 дитини на одну особу, для респондентів, які не мають міграційного досвіду, — 1,26. Середня кількість дітей у тих осіб, які їх мають, у середовищі поверненців становить 1,64, а серед немігрантів — 1,78. Переважна більшість (99,2 %) дітей зворотних мігрантів народилися в Україні. На країну останнього працевлаштування припадала незначна кількість народжень (0,6 %), діти решти поверненців з'явились на світ в інших країнах.

Деталізація розгляду загальних показників опитування ТЕМПЕР за рахунок звертання до вікових індикаторів показує, що у всіх вікових групах, за винятком найстаршої (60 років і старші), частка поверненців, які мають дітей, поступається відповідному показнику в осіб, котрі жодного разу не працювали за кордоном (табл. 1). Якщо розглядати цей показник виключно для жіноцтва, то незначне перевищення питомої ваги осіб з дітьми серед мігрантів фіксується від 50-річного віку. Зафіксований показник середньої кількості дітей у жінок з міграційним досвідом є меншим за показник респонденток, які не працювали за кордоном, у всіх вікових групах. У середовищі поверненців обох статей ситуація дещо відмінна серед

Таблиця 1. **Частка респондентів із різних статево-вікових груп, які мають дітей, та середня кількість дітей у однієї особи з різних категорій**

Вік, років	Частка осіб, які мають дітей, %				Середня кількість дітей у однієї особи			
	немігранти		поверненці		немігранти		поверненці	
	Обидві статі	Жінки	Обидві статі	Жінки	Обидві статі	Жінки	Обидві статі	Жінки
20—29	68,20	68,8	60,6	62,9	1,24	1,31	1,02	1,06
30—39	68,90	78,5	64,6	69,7	1,33	1,55	1,07	1,14
40—49	66,70	70,3	60,6	67,0	1,22	1,35	1,04	1,11
50—59	72,90	77,2	69,2	73,8	1,18	1,28	1,21	1,26
60 і більше	71,40	77,5	75,0	81,8	1,35	1,48	1,24	1,39

Джерело: авторські розрахунки на основі результатів опитування ТЕМПЕР.

50—59-річних осіб. Респонденти старших вікових груп із досвідом закордонного працевлаштування, найімовірніше, реалізували свій дітородний потенціал ще до першого виїзду за межі України. Натомість особи репродуктивного віку ще мають можливість змінити свою ситуацію у сфері дітонародження, тому їх виїзди на закордонне працевлаштування є постійним взаємоузгодженням поведінкових шаблонів міграційного та репродуктивного характеру. Зменшений показник середньої кількості дітей у поверненців може формуватись за рахунок декількох стратегій:

- відмова від народження дітей взагалі;
- відмова від народження дітей другої та наступних черговостей;
- відкладені народження, коли особи відтерміновують реалізацію дітородних намірів на віддалену часову перспективу.

Інформація, отримана у ході проєкту ТЕМПЕР, на жаль, не дає змоги робити висновки щодо поширеності тієї чи іншої з названих стратегій, проте очевидно, що можливості застосування моделі відкладених народжень поступово зменшуються зі зростанням віку опитаних.

Використання часткових показників у табл. 1 дає змогу певною мірою елімінувати вплив вікової структури на розраховані індикатори, фокусування аналізу на емпіричних даних щодо жінок зменшує вплив статевого складу опитаних. Для ефективнішого усунення впливу демографічних і недемографічних структур у статистичному аналізі природного руху населення використовують процедуру стандартизації коефіцієнтів [8]. Стандартизовані показники демонструють теоретичний обсяг події, яка мала би місце за певних умов, визначених дослідженням. У цій статті виконано розрахунок середньої кількості дітей у однієї жінки репродуктивного віку з групи зворотних мігрантів, за умови, що віковий розподіл поверненців є таким самим, як у представниць жіночої статі, що жодного разу не виїжджали за кордон. Фактичне значення цього показника, розраховане за результатами опитування ТЕМПЕР, становить для жінок з досвідом закордонного працевлаштування віком 20—49 років 1,11, а для представниць неміграційних контингентів відповідного віку — 1,41. Процедура стандартизації незначно зменшила аналізований показник — лише на одну соту (0,01). Розрахунок іншого модельного показника — загальної кількості дітей у групи жінок репродуктивного віку з досвідом закордонного заробітчанства за умови, якби у кожної з них у середньому було стільки ж дітей, як у немігранток відповідного віку, показує суттєве (на 25 %) збільшення гіпотетичного показника у порівнянні з його фактичним рівнем. За результатами ТЕМПЕР, у групи зворотних мігранток віком 20—49 років загалом налічувалося 0,36 тис. дітей, а за дотримання наведеної вище умови ця величина збільшилась би до 0,48 тис.

Визначення шлюбного стану має важливе значення у межах ведення наукової дискусії про народжуваність, оскільки, згідно з відомостями на-

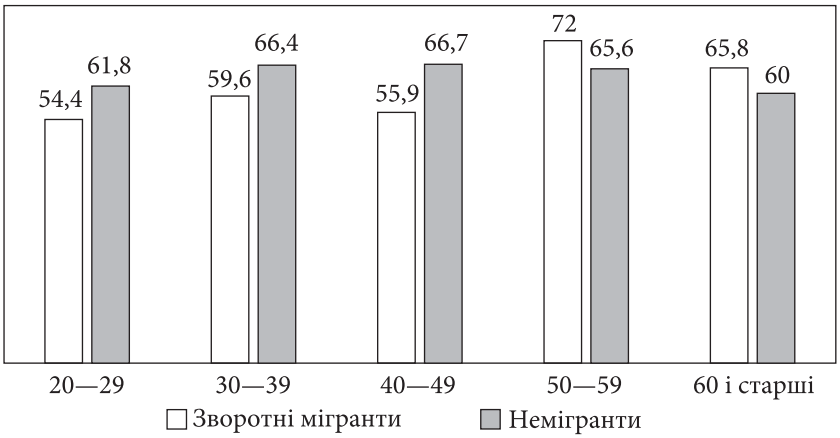

Рис. 2. Частка осіб, які на момент опитування мали шлюбного партнера, залежно від віку та наявності досвіду працевлаштування за кордоном, %
Джерело: авторські розрахунки на основі результатів опитування ТЕМПЕР.

ціональної статистики, переважна більшість живонароджень в Україні здійснюється жінками, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. Питома вага позашлюбних народжень за роки незалежності зросла майже удвічі (у 1991 р. цей показник становив 11,9 %, а у 2018 р. — 20,5 % [7, с. 111]), однак усе ще складає порівняно невелику частку від загалу. У таких умовах зменшені показники перебування у шлюбі мають потенціал негативного впливу на дітонародження.

Більше половини респондентів проєкту ТЕМПЕР на момент опитування перебували у шлюбних стосунках, серед зворотних мігрантів ця частка становила 60,1 %, а поміж осіб, які жодного разу не виїжджали за кордон, — 64,4 %.

Розподіл опитаних різних вікових груп залежно від наявності подружжя, отриманий у ході проєкту ТЕМПЕР, показує, що серед осіб молодших і середніх вікових груп (віком 20—49 років) одружених немігрантів більше, ніж серед поверненців (рис. 2). Натомість серед представників старшого населення (віком 50 років і дорослiших) спостерігається протилежна ситуація: питома вага одружених немігрантів менша у порівнянні з особами, які мають досвід працевлаштування за межами країни. Варто зауважити, що дослідження фіксувало шлюбний стан зворотних мігрантів на момент опитування, тоді як під час закордонного працевлаштування для деяких осіб він міг бути іншим. Проте зазначені відмінності, імовірно, незначні і не спотворюють загальні тенденції, виявлені опитуванням. Отримані у ході проєкту ТЕМПЕР дані можуть свідчити про неоднакове сприйняття цінності шлюбних стосунків немігрантами та поверненцями з молодших і середніх вікових груп. Додатково це може демонструвати селективність мі-

граційних потоків, до яких частіше залучаються особи, що не перебувають у шлюбі. Однак ця версія не пояснює підвищену частку одружених серед старших поверненців. Загалом серед зворотних мігрантів найвищий показник осіб, які перебувають у шлюбі, спостерігається серед 50—59-річних, а поміж опитаних без міграційного досвіду — 40—49-річних.

Рівень освіти істотно впливає на наявність дітей та їх кількість у респондентів. Класична ситуація, коли зі зростанням освітнього рівня зменшується чисельність народжень, відтворюється у даних, отриманих у ході проєкту ТЕМПЕР. Серед поверненців із вищою освітою дітей мали 58,9 %, з середньою — 69,9 %, відповідні показники для осіб без міграційного досвіду становлять 61,0 % та 74,7 %. Показник чисельності дітей на одну особу для мігрантів з вищою освітою можна назвати критичним, адже він менший за одиницю — 0,95 (табл. 2). Для порівняння: у осіб, які жодного разу не працювали за кордоном, цей показник становить 1,1. Респонденти з середньою освітою з групи поверненців мали у середньому 1,22 дитини, а з-поміж немігрантів — 1,37. Аналіз впливу освітнього рівня на дітородну активність респондентів у цій статті здійснено шляхом визначення співвідношення показників середньої кількості дітей у осіб з середньою освітою до відповідного індикатора серед випускників закладів вищої освіти (ЗВО). Застосування цього підходу показує, що рівень освіти зворотних мігрантів обох статей впливає на середню кількість їхніх дітей однаково. У групі жінок, які жодного разу не виїжджали на працевлаштування за кордон, співвідношення кількості дітей в осіб із середньою освітою до відповідного показника серед осіб з вищою, є таким самим, як і для поверненців. У чоловіків-немігрантів освітній ефект дещо слабший (табл. 2).

Таблиця 2. **Середня кількість дітей залежно від рівня освіти та досвіду закордонного працевлаштування**

Стать	Середня освіта (1)	Вища освіта (2)	Співвідношення кількості дітей в осіб із середньою освітою до відповідного показника серед осіб з вищою освітою (1/2)
Зворотні мігранти			
Обидві статі	1,22	0,95	1,28
Чоловіки	1,06	0,81	1,31
Жінки	1,36	1,02	1,33
Особи без міграційного досвіду			
Обидві статі	1,37	1,10	1,25
Чоловіки	1,15	1,00	1,15
Жінки	1,56	1,17	1,33

Джерело: авторські розрахунки на основі результатів опитування ТЕМПЕР.

У контексті визначення впливу освітньої складової на дітородну активність населення доцільно приділяти увагу рівню освіти обох батьків. Опитування проєкту ТЕМПЕР збирало інформацію про освітній рівень респондентів і їхніх шлюбних партнерів, забезпечуючи змогу розрахувати середню кількість дітей залежно від рівня отриманого диплома обох з подружжя. Згідно з одержаними результатами, зростання сумарного рівня освіти шлюбної пари призводить до зменшення середньої чисельності дітей, що характерно як для зворотних мігрантів, так і для осіб, які не мають досвіду закордонного працевлаштування (табл. 3). Шлюбний партнер респондента проєкту ТЕМПЕР не обов'язково є батьком або матір'ю дітей опитаної особи, однак попри це імовірність прояву виявлених тенденцій є досить високою.

Вивченням чинників, які впливають на формування шлюбних пар, вибір подружжя, займаються представники різних наукових дисциплін. На додачу до емоційної складової, яка має велике значення у цьому процесі, дослідники звертають увагу на подібність соціального статусу, походження та інших характеристик осіб, котрі беруть шлюб. Рівень освіти подружжя — одна з вимірюваних ознак, яка певною мірою локалізує місце особи у соціальній структурі та може впливати на формування усвідомлених чи неусвідомлених преференцій щодо бажаних ознак соціального статусу подружжя. Згідно з результатами опитування ТЕМПЕР, серед респондентів зафіксовано помітне тяжіння до шлюбних стосунків з партнерами, які мають подібні освітні рівні: це особливо помітно у середовищі опитаних із середньою освітою, що у 60,7 % випадків взяли шлюб з випускниками навчальних закладів ідентичного рівня. Питома вага випускників ЗВО, одружених з особами з вищою освітою, утричі більша за подібний показник серед власників дипломів середніх освітніх рівнів. Зазначена тенденція спостерігається як для зворотних мігрантів, так і для осіб, які не мають досвіду закордонного працевлаштування (табл. 4).

Досліджуючи взаємозв'язки між міграціями та народжуваністю, науковці активно застосовують положення поколінної та адаптаційної тео-

Таблиця 3. **Середня кількість дітей залежно від рівнів освіти респондента та його шлюбного партнера і наявності досвіду закордонного працевлаштування**

Рівень освіти подружжя	Зворотні мігранти	Немігранти
Обидва мають вищу освіту	1,21	1,28
Один має середню освіту, інший — вищу	1,30	1,57
Обидва мають середню освіту	1,62	1,76

Джерело: авторські розрахунки на основі результатів опитування ТЕМПЕР.

ретичних моделей [6, с. 237]. Згідно із положеннями першої з них, основи дітородної поведінки починають формуватися під час первинної соціалізації у дитинстві та перебувають під суттєвим впливом поглядів, переконань і пріоритетів найближчого оточення цього періоду. У разі зміни місця проживання цілковите засвоєння мігрантами репродуктивних норм і цінностей, характерних для жителів місцевості або країни прибуття, можливе лише у чергових поколіннях новоприбулих осіб. Натомість адаптаційна модель передбачає поступову трансформацію зразків дітородної поведінки у мігрантів: досягнення норм, притаманних регіону вселення, може мати місце упродовж порівняно нетривалого періоду. Різниця у рівнях народжуваності за такого підходу пояснюється відмінностями демографічного та соціально-економічного характеру. Репродуктивна поведінка формується переважно не під впливом традицій минулого, а внаслідок умов життя, які залежать від соціально-економічного розвитку країни чи регіону. Обидві моделі можна застосовувати для пояснення особливостей репродуктивної поведінки осіб, що здійснюють міграції різного типу, спрямованості та тривалості.

Відомості, отримані у ході опитування ТЕМПЕР, дають змогу тестувати положення поколінної моделі, досліджуючи вплив структурного показника наявності та чисельності суродженців на подальшу реалізацію репродуктивної поведінки опитаних осіб. Склад сім'ї, у якій зростали респонденти, наявність братів і сестер є важливими точками відліку для формування бажаних індивідуальних стандартів у сімейній сфері. Опитані у ході проєкту ТЕМПЕР респонденти тяжіють до відтворення сімейної структури власних батьків через народження більшої або меншої кількості дітей, однак не повторюють її повністю. Міжпоколінні відмінності у чисельності дітей виявляються у зменшенні цього показника серед опитаних у порівнянні з їхніми батьками. Проте дослідження показує чітку тенденцію до

Таблиця 4. **Розподіл респондентів з різними рівнями освіти залежно від освітнього рівня шлюбного партнера,%**

Освіта респондента	Освіта подружжя		
	Нижча за середню	Середня	Вища
Освіта зворотних мігрантів			
Середня	24,8	61,7	13,5
Вища	13,0	45,4	41,6
Освіта осіб без міграційного досвіду			
Середня	23,2	62,1	14,7
Вища	8,2	47,3	44,5

Джерело: авторські розрахунки на основі результатів опитування ТЕМПЕР.

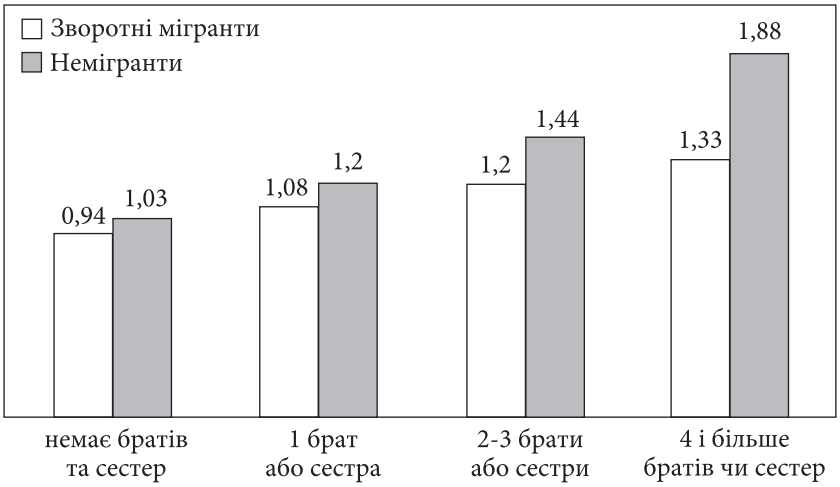

Рис. 3. Середня чисельність дітей у респондентів залежно від наявності суродженців та досвіду закордонного працевлаштування.
Джерело: авторські розрахунки на основі результатів опитування ТЕМПЕР.

зростання кількості нащадків відповідно до збільшення кількості суродженців опитаних. Зазначені закономірності характерні як для зворотних мігрантів, так і для осіб, що жодного разу не працювали за кордоном. Поверенці, які були єдиною дитиною у батьківських сім'ях, мали у середньому 0,94 дитини, зазначений показник для аналогічної категорії немігрантів становив 1,03. На рис. 3 продемонстровано повільне зростання цього індикатора, що сягає позначки 1,33 і 1,88 для названих груп респондентів, які мали у дитинстві чотирьох і більше братів чи сестер. Останні цифри вказують на значні масштаби міжпоколінного зменшення чисельності дітей серед осіб, які походять із багатодітних родин.

Висновки. Більшість наявних досліджень і публікацій, присвячених виявленню взаємовпливу міграцій та народжуваності, ґрунтується на використанні статистичної інформації зарубіжних країн щодо чисельності народжень у матерів із різних імміграційних груп і показників, розрахованих на основі цих відомостей. Дослідження, представлене у статті, побудоване на даних іншої природи — отриманих у ході вибіркового опитування, які виявились досить інформативними для виявлення основних тенденцій впливу тимчасового працевлаштування за кордоном на дітородну активність населення. Така інформація має деякі обмеження, пов'язані, зокрема, з недостатньою масштабністю спостережень, неможливістю зіставлень з офіційною статистикою тощо. Перевагою цих даних є високий ступінь їхньої деталізації, який дає змогу виявити певні аспекти аналізованих взаємозв'язків, що залишаються поза увагою у разі використання винятково офіційних даних.

Селективна природа міграцій і відсутність надійної статистичної бази у цій сфері ускладнюють порівняння демографічної поведінки мігрантів та осіб, які не мають досвіду зміни місця проживання. На сучасному етапі інформаційного забезпечення міграційних досліджень вирішити окреслену проблему можна за рахунок використання методу стандартизації показників. Фактичні та гіпотетичні показники, представлені у статті, свідчать про наявність негативного впливу тимчасового працевлаштування за кордоном на шлюбність, а також наявність і чисельність дітей у середовищі зворотних мігрантів репродуктивного віку. Жінки дітородних вікових груп, які певний час працювали в Італії або Польщі, мали у середньому 1,11 дитини, відповідний показник для осіб без міграційного досвіду становив 1,41. Статево-вікова структура поверненців та немігрантів у вибірці дещо різна, тому для уникнення впливу структурного фактора на величину показників виконано процедуру їх стандартизації, яка незначно вплинула на значення середньої кількості дітей у однієї жінки репродуктивного віку з чисельності зворотних мігрантів. Натомість результати розрахунків гіпотетичного показника чисельності дітей у жінок із досвідом закордонного працевлаштування показали, що якби вони мали стільки ж дітей, як і їхні однолітки, котрі жодного разу не працювали за межами країни, загальна кількість дітей у матерів цієї групи, що потрапили у вибірку, була би на 25 % більшою.

Можна припустити, що зовнішня трудова міграція українців впливає на зменшення чисельності населення не лише за рахунок того, що тимчасові виїзди за кордон часто трансформуються у зміну постійного місця проживання, а також у результаті адаптації дітородної активності до реалізації міграційних практик. Остання стратегія втілюється у формі відмови від народження дітей взагалі, відкладених народжень і зменшення чисельності нащадків. У таких умовах демографічні ризики є важливою складовою у загальному переліку соціально-економічних викликів міжнародної трудової міграції українського населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bagavos C. On the multifaceted impact of migration on the fertility of receiving countries: Methodological insights and contemporary evidence for Europe, the United States, and Australia. *Demographic research*. 2019. Vol. 41. P. 1—36. URL: https://www.demographic-research.org/volumes/vol41/1/41-1.pdf#search=%22migration%20impact%20on%20fertility%22 (дата звернення: 04.05.2020).
2. Sobotka T. Overview Chapter 7: The rising importance of migrants for childbearing in Europe. *Demographic research*. 2008. Vol. 19. P. 225—248. URL: https://www.demographic-research.org/volumes/vol19/9/19-9.pdf#search=%22migration%20impact%20on%20fertility%22 (дата звернення: 10.05.2020).
3. Robards J., Berrington A. The fertility of recent migrants to England and Wales. *Demographic Research*. 2016. Vol. 34. P. 1037—1052. URL: https://www.demographic-research.

org/volumes/vol34/36/34-36.pdf#search=%22the%20fertility%20of%20recent%20migrants%20to%20england%20and%20wales%22 (дата звернення: 01.05.2020).
4. Mussino E., Strozza S. The fertility of immigrants after arrival: the Italian case. *Demographic research*. 2012. Vol. 26. P. 99—130. URL: https://www.demographic-research.org/volumes/vol26/4/26-4.pdf#search=%22migration%20impact%20on%20fertility%22 (дата звернення: 04.04.2020).
5. Clifford D. Spousal separation, selectivity and contextual effects: Exploring the relationship between international labour migration and fertility in post-Soviet Tajikistan. *Demographic research*. 2009. Vol. 21. P. 945—975. URL: https://www.demographic-research.org/volumes/vol21/32/21-32.pdf#search=%22migration%20impact%20on%20fertility%20of%20sending%20countries%22 (дата звернення: 04.05.2020).
6. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.
7. Населення України за 2018 р. Демографічний щорічник / Державна служба статистики України. Київ, 2019. 187 с.
8. Методологічні положення зі статистичного аналізу природного руху населення. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/method/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4_%D1%80%D1%83%D1%85_08-02-13.pdf (дата звернення: 14.05.2020).
9. Малиновська О.А. Еміграція vs Імміграція: напрями та механізми політики репатріації. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1 (35). С. 69—81. https://doi.org/10.15407/dse2- 019.01.0697
10. Позняк О. В. Зворотня міграція до України: обсяг і характеристики поверненців. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1 (35). С. 82—96. https://doi.org/10.15407/dse2019.01.082

REFERENCES

1. Bagavos, C. (2019). On the multifaceted impact of migration on the fertility of receiving countries: Methodological insights and contemporary evidence for Europe, the United States, and Australia. *Demographic research*, 41, 1-36. Retrieved from https://www.demographic-research.org/volumes/vol41/1/41-1.pdf#search=%22migration%20impact%20on%20fertility%22
2. Sobotka, T. (2008). Overview Chapter 7: The rising importance of migrants for childbearing in Europe. *Demographic research*, 19, 225-248. Retrieved from https://www.demographic-research.org/volumes/vol19/9/19-9.pdf#search=%22migration%20impact%20on%20fertility%22
3. Robards, J., & Berrington, A. (2016). The fertility of recent migrants to England and Wales. *Demographic Research*, 34, 1037-1052. Retrieved from https://www.demographic-research.org/volumes/vol34/36/34-36.pdf#search=%22the%20fertility%20of%20recent%20migrants%20to%20england%20and%20wales%22
4. Mussino, E., & Strozza, S. (2012). The fertility of immigrants after arrival: the Italian case. *Demographic research*, 26, 99-130. Retrieved from https://www.demographic-research.org/volumes/vol26/4/26-4.pdf#search=%22migration%20impact%20on%20fertility%22
5. Clifford, D. (2009). Spousal separation, selectivity and contextual effects: Exploring the relationship between international labour migration and fertility in post-Soviet Tajikistan. *Demographic research*, 21, 945-975. Retrieved from https://www.demographic-research.org/volumes/vol21/32/21-32.pdf#search=%22migration%20impact%20on%20fertility%20of%20sending%20countries%22
6. *Ukrainian society: the migration dimension* (2018). Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

7. *Population of Ukraine for 2018. Demographic yearbook* (2019). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine.
8. *Methodological provisions for statistical analysis of natural population movement* (2013). Retrieved from http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/method/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4_%D1%80%D1%83%D1%85_08-02-13.pdf [in Ukraine].
9. Malynovs'ka, O. A. (2019). Emigration vs Immigration: directions and mechanisms of repatriation policy. *Demography and social economy,* 1 (35), 69-81. https://doi.org/10.15407/dse2019.01.069 [in Ukraine].
10. Pozniak, O. V. (2019). Return migration to Ukraine: scales and characteristics of returnees. *Demography and social economy,* 1 (35), 82-96. https://doi.org/10.15407/dse2019.01.082 [in Ukraine].

Стаття надійшла до редакції журналу 15.05.2020.

I. P. Maidanik, PhD (Sociology), senior research fellow
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Taras Shevchenko, 60
E-mail: Sulamif@online.ua
ORCID 0000-0003-0422-1364

THE INFLUENCE OF EMPLOYMENT ABROAD
ON CHILDBEARING BEHAVIOUR OF RETURN MIGRANTS

The purpose of the article is to investigate the impact of temporary employment abroad on the reproductive activity of return migrants in Ukraine. The novelty of the study lies in establishing the quantitative effect of international migration experience on the reproductive behavior of return migrants, determining the impact of the presence and number of siblings on respondents' childbearing activity. The main methods used are comparison, grouping and indicators standardization. The baseline data and calculations presented in this publication are grounded on the results of a sample study carried out within the TEMPER project, which has surveyed 736 persons with an experience of employment in Italy or Poland and 509 respondents who have never worked outside of Ukraine. It is found that among return migrants one person has an average of 1.09 children, while among non-migrants the corresponding figure is 1.26. To avoid the impact of differences in gender and age structure between the two categories of respondents age-specific coefficients of the average number of children per person are calculated in the article and the procedure of their standardization is applied. The standardized average number of children per one woman of reproductive age from the group of return migrants is 1.10, which is only 0.01 less than the value of the actual indicator. For women of the same age who had never worked abroad, the figure is 1.41. If women of childbearing age with migration experience were to have on average the same number of children as women from non-migratory group have, the total number of children of this category of persons would be 25 % higher than the actual one. The overall impact of the educational levels of both parents on the average number of children is revealed: returnees with higher education who have a partner with the same educational level have an average 1.21 children; in couples where one partner has higher education and the other secondary, the corresponding figure was 1.3; in cases where both spouses have diplomas of secondary level, the analyzed figure is 1.62 (for non-migrants, the coefficients were 1.28; 1.57 and 1.76 respectively).

Keywords: labor migration, return migration, returnees, fertility.